

# Geçmişten Günümüze Yazılmayan Türkçe

-Türkçenin Art ve Eş Zamanlı Değişkeleri-

**Elginkan Vakfı**

5. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kurultayı

Bildirileri

11-12-13 Mayıs 2022

Yayıma Hazırlayanlar  
Şükrü Halûk Akalın  
Emine Gürsoy Naskali

 **Elginkan Vakfı**

Geçmişten Günümüze  
Yazılmayan Türkçe  
-Türkçenin Art ve Eş Zamanlı Değişkeleri-

Elginkan Vakfı  
5. Uluslararası Türk Dili ve  
Edebiyatı Kurultayı Bildirileri  
11-12-13 Mayıs 2022

*Yayıma Hazırlayanlar*  
Şükrü Halûk Akalın  
Emine Gürsoy Naskali

*Kapak Tasarımı / İç Düzen*  
Ahmet Akkaya

*Baskı/Cilt*  
Neyir Matbaacılık ve Tanıtım Hizmetleri  
Matbaacılar Sitesi 1341. Cad. No. 62, İvedik,  
Yenimahalle/Ankara Tel. 0312 395 53 00  
Sertifika No. 49891

I. Baskı

Baskı Tarihi: 31 - 08 - 2022 Ankara

ISBN 978-605-71538-1-4

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Sertifika No. 63417

ELGİNKAN VAKFI  
Merkez: Kore Şhitleri Cad.  
Yüzbaşı Kaya Aldoğan Sok. No. 6  
Zincirlikuyu / İSTANBUL  
Tel: 0212 275 30 40 Faks: 0212 266 54 49

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE YAZILMAYAN TÜRKÇE

-Türkçenin Art ve Eş Zamanlı Değişkeleri-  
*Elginkan Vakfı 5. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı*  
*Kurultayı Bildirileri 11-12-13 Mayıs 2022*  
adlı kitabın yayıma hazırlanması ve baskısı  
Erkmen Yayımcılık tarafından Elginkan Vakfına  
yayın hizmeti olarak yapılmıştır.  
Bildiriler, Kurultay programına göre sıralanmıştır.  
Bildirilerdeki görüşlerden bildiri sahipleri sorumludur.

# Batı Balkan Türk Ağzlarından Bar Ağzının Leksik Özellikleri<sup>1</sup>

Marija DJINDJIĆ\*

## Özet

Karadağ'ın Bar kenti, 1571'de Osmanlıların eline geçerek İşkodra sancağının bir parçası hâline gelmiştir. Sonraki dört asırlık dönemde burada konuşulan Türk ağzı, Osmanlı İmparatorluğu'nun kültürel merkezlerinden uzak, çok uluslu, çok kültürlü ve çok dilli olan Batı Balkan ağzı bölgesinin uç noktasında izole bir şekilde gelişmiştir. Bar Türk ağzı 1960'lı yıllardan bu yana pasif durumdadır. Günümüzde bu ağzı bilen ancak aktif olarak kullanmayan sadece yirmi kadar yaşlı insan kalmıştır. Bu durum sözü edilen ağzın yok olma sürecine girmeye başlayacağını göstermektedir.

Bar Türk ağzının sözlüksel-anlamsal çözümlemesinin temelini, Bar doğumlu Türk kökenli yazar Sead Gano Şlaković'in, *Rječnik osmanske leksike barskoga kraja* (Bar Yöresi Osmanlı Kelimeleri Sözlüğü) adlı eseri (2013, 2019) oluşturmaktadır. Sözlüğün 2019 yılında yapılan ikinci baskısında yeni madde başı sözler eklenip transkripsiyonda da bazı yenilemeler yapılmıştır. Sözlük 20. yüzyıla ait bilim ve teknoloji sözcükleri ve Müslümanlara ait kadın ve erkek adlarını içermemektir.

Türk bilim camiası tarafından henüz bilinmeyen 3163 kelime (örneğin: bagana (bağana/bağanak), *ĵapagi* (yapağı), şerêt (şirret), bük (büyük), darmār (târumar, târmar) zenë (zenne), zıba (zibâ), sãćak (saçak), şëgirt (şâkirt), oröz (horoz), aşarî (haşarı), džübë (cüppe, cübbe)) ve 186 deyimden (örneğin: Pëndir ekmëk, âzîr jemëk; Bôza dibî akilî; Escî döst duşmân ölmâz; Ihtijârlık maskaralîk, Anâ babâ etëj evljâd çekëj) oluşan bu sözlük, Batı Balkan Türk ağzına ait olan Bar Türk ağzı özelliklerini barındıran tek sözlüktür.

Yerel ağzların kelime hazinesini ele alan sözlük bilimi ve sözcük bilimi araştırmaları, günümüz ağzı araştırmalarında önemli bir yer almaktadır. Sözüünü ettiğimiz Bar ağzı sözlüğü bir zamanlar bu bölgede kullanılmış ağzın unutulmaktan korunmasını sağlayan bir hazine olmasının yanı sıra bu bölgedeki Türk dilini kullanan topluluğun maddi ve manevi yaşamının eş zamanlı bir kanıtı niteliğindedir. Aynı zamanda bu ağzı ile diğer Batı Balkan Türk ağzları arasındaki sözlük-dil bilgisi düzeyindeki ilişkilerin belirlenmesi için faydalı bir materyaldir.

Bildirimizde yapılacak olan Bar ağzı ve genel ağzı araştırmaları için çok değerli bir kaynağı oluşturan bu sözlüğün sözlüksel-anlamsal çözümlemesinin Türkiye Türkçesi ağzı araştırmalarına katkı sağlayacağı umulmaktadır.

**Anahtar sözcükler:** Bar Ağzı, Sead Gano Şlaković, leksik, sözlükler, deyim birimler.

<sup>1</sup> Bu makale, Sırp Bilimler ve Sanatlar Akademisi Sırp Dili Enstitüsü ile imzalanan 451-03-9/2021-14 nolu kontrat esas alınarak Sırbistan Eğitim, Bilim ve Teknoloji Kalkınma Bakanlığı tarafından maddi olarak desteklendi.

\* Prof. Dr., Sırp Dili Enstitüsü -Sırp Bilimler ve Sanatlar Akademisi, msdjindjic@gmail.com

Karadağ'ın güney bölgesinde yer alan sahil şehirlerinden Bar, 1571'de Osmanlıların eline geçerek İşkodra sancağının bir parçası hâline gelmiştir. Sonraki dört asırlık dönemde burada konuşulan Türk ağzı, Osmanlı İmparatorluğu'nun kültürel merkezlerinden uzak, çok uluslu, çok kültürlü ve çok dilli olan Batı Balkan ağız bölgesinin uç noktasında izole bir şekilde gelişmiştir. Bar'da konuşulan Türk ağzı Rumeli ana ağız bölgesinin Batı Rumeli alt kesiminde yer alır. Osmanlı'nın bölgeden ayrılmasının ardından Bar Türklerinin dedelerinin Bar'ı terk etmemesi ve orada kalıp Türkçeyi aile içinde sürekli konuşmaları sayesinde tamamen unutulmadı. Bar Türk ağzı 1960'lı yıllardan bu yana pasif durumdadır. Yaklaşık 40 yıl öncesine kadar Bar şehrinin en eski yerleşim bölgesi olan Stari Bar'daki çarşıda Türkçe konuşuluyordu. Günümüzde bu ağzı bilen ancak aktif olarak kullanmayan sadece yirmi kadar yaşlı insan kalmıştır. Bugün Bar'da Türkçeyi günlük hayatlarında konuşan kişi bulunmamaktadır.

Sosyolengüistiğin araştırmalarına göre bir dil veya lehçe ne zaman ölü sayılır? Lehçe ölümü zaten dil ölümü demektir, sadece daha küçük ve yerel bir çerçevede (Kristal, 2003, s. 59). "X lehçe" x'te yaşayan millet tarafından konuşulan bir lehçedir (Ammon, 1987). "X lehçe" sadece bütün konuşmacıları öldüyse ölü sayılmaktadır. Belgelememiş bir dil veya ağız ortadan kaybolduğunda hiçbir zaman yaşamamış bir dil veya ağız gibi olur (Kristal, 2003, s. 13). Öte yandan, konuşucuları hayatta olsa bile diller ölebilir. Bir toplumun üyeleri hayatta olup ait oldukları bölgede yaşarlarken bazen dilleri zayıf düşmeye başlar, sonunda yok olur ve yerine başka bir dil gelir. Böyle bir durumda kültürel asimilasyon oluşmuş demektir (Kristal, 2003, s. 109). O zaman kaçınılmaz şekilde iki dillilik ortaya çıkar. İki dillilik de çabuk kaybolur ve eski dil yeni dilin önünden çekilir. Genç nesiller zamanla yeni dili daha iyi bilir ve o dili daha çok, eski dili ise daha az kullanırlar (Kristal, 2003, s. 111). Söz konusu durum Bar ağzı için de geçerlidir. Uzun zamandır, Bar şehrinde çoğunluğun dili yani Sırp-Hırvat dili<sup>2</sup> üstün gelmiştir. Bu durum sözü edilen Bar ağzı için de geçerli olup ağzın yok olma sürecine girmeye başlayacağını göstermektedir. Bundan dolayı Bar ağzının söz varlığına dair tespit edilip kayda geçirilen her bir sözcük, deyim, atasözü bu ağız için çok önemlidir.

Bar ağzı üzerine yapılan çalışmaların başlangıcının 1966 yılı olduğu bilinmektedir. Gyula Németh 1970 yılında "Die türkische Sprache in Ungarn im siebzehnten Jahrhundert" (On Yedinci Yüzyıl Macaristan'daki Türk Ağzı) adlı Budapeşte'de yayımladığı çalışmasında, 'Die Türkische Mundart von Stari Bar' (Stari Bar Türk Ağzı) adlı bölümünde Yugoslavya'daki Karadağ Bar Türk ağzını incelemiş; ses, morfoloji ve leksik özelliklerini tespit etmişti. Bar Türk ağzıyla ilgili bu ilk çalışmaydı. Sarayova'daki meslektaşlarından Bar Türk ağzının varlığını öğrendikten sonra 1966 yılında Bar'a gidip orada araştırmalar yaptı. Derlediği metinlerin neredeyse tümü ünlü bir Türk ailesinden

<sup>2</sup> Eski Yugoslavya döneminde kullanılmış olan Sırp-Hırvatça adıyla bilinen dil, 1990'lı yıllardaki gelişmelerden sonra siyasi nedenlerden dolayı Sırpça, Hırvatça, Boşnakça, Karadağca olarak dörde ayrılmıştır.

gelen Semiha Karadjuzović Hanım'dan ve kardeşi Vehbija Karadjuzović Bey'den dinledikleridir. Daha çok kişiyle konuşmak isterdi ama oraya gittiğinde Bar Türk ağzını konuşan pek kişi yoktu. Bu çalışmayı derlerken Bar Türk ağzının Balkan Yarımadası'nın Türk ağızları içinde nasıl bir yeri olduğu sorunu da ortaya çıktı. Bar Türk Ağzı Batı Rumeli ağızlarından biridir. Gyula Németh'in andığı tarife göre (1956, s. 12-20; 1983, s.121-128) Batı Rumeli bölgesinin ağız özelliklerini Bar'da da tespit etmiş ve verdiği Batı Rumeli ölçütleriyle uyumlu olduğunu göstermiştir. Bu özellikler ana hatlarıyla şöyle sunulmuştur:

Eski Osmanlı Türkçesinden /ö/ belli sözlerde /ü/ olmuştur: ül (öl), ç'üpri (köprü); sözcüğün son seslerinden /ı/, /u/, /ü/ Bar ağzında da çok heceli sözcüklerde /i/ ile karşılır: akıllı, onunci; geçmiş zaman eki varyantlarının /-miş/, /-miş/, /-muş/, /-müş/ Bar karşılığı tek form /-miş/ şeklindedir: doğmuş, yaşamış; /i/ sesi, belli durumlarda ve ilk ve kapalı heceden ziyade belli durumlarda /ı/ olur: senin, benim elim; Eski Türkçede iki ünlü arasında, ünsüz önünde ve sonda bulunan /g/ sesi (/g/-/ğ/) Bar da korunmuştur: dogmiş, bagana; şimdiki zaman eki, karakteristik olarak /-y/ (=/[A]y/) şeklindedir: anglamayım, yaşay (Németh, 1970, s.133-135). Bar Türk halkı izole coğrafi yörede yaşadığı için başka Türk ağızlarının etkisi görülmeyen bir Türkçeyi korumayı başarmıştır. Öte yandan, Arnavutça ve Sırp-Hırvat dillerinin etkisi çok güçlüdür (Németh, 1970, s.132). Bar ağzında çok sayıda Sırpça (dinar, škola=okul) ve Arnavutça (taulin= masa, ri`ğa=küçük ördek) alıntı sözcük mevcuttur (Németh, 1970, s. 139). Aynı zamanda gramerde Sırpça unsurlar bulunmaktadır (Németh, 1970, s.137). Çalışmasının sonunda 113 kelime içeren küçük bir sözlükçe verilmiştir. Németh'in Batı Balkan Türk ağızlarına ait bu eserinden sonra Bar Türkçesinin son durumunu sunan birkaç çalışma yakın tarihlerde de yapılmıştır.

2018 yılında Saraybosna Üniversitesinde savunulan "Batı Balkan Türk Ağızlarının Karşılaştırmalı Analizi" adlı doktora tezi kapsamında Dr. Ayla Hafız Küçükusta, Németh'in Stari Bar ağzına ilişkin analizine dayanarak sözü edilen ağzın genel bir değerlendirmesini Sead Šlaković'ten alınan verilere göre ise bu ağzın eş zamanlı değerlendirmesini sunmaktadır (Hafız Küçükusta, 2018, s. 15, 100-102, 248-249). Yapmış olduğu bu çalışmada Hafız Küçükusta, Batı Balkan Türk ağızlarının Kuzeybatı ve Güneybatı ağızlarına ayrılabilirliği, Kosova ve Bar ağızlarının Kuzeybatı ağız grubunu, Kuzey, Batı ve Güney Makedonya ağızlarının ise Güneybatı ağız grubunu oluşturabileceği sonucuna varmış, Doğu Makedonya ağızlarının ise Doğu Balkan ağızlarına ait olduğunu ileri sürmüştür. Kuzeybatı Balkan ağızları ile Güneybatı Balkan ağızlarını birbirinden ayıran en temel özellik g>c ve k>ç değişimidir (Hafız Küçükusta, 2018, 272).

2019 yılında Dr. Alpay İğci`nin Bar`da kullanılan Türkçeden metinlerin de yer aldığı *Karadağ Türk Ağzı*<sup>3</sup> adlı eseri yayımlanmıştır. Adı geçen kişi Németh`in eserini göz önünde bulundurmayarak Türk ağzını kaydetmek amacıyla Bar`da yaşayan beş kaynak kişiden (Nadire İbrišimović, Necip İbrišimović, Fadile Karadjuzović, Agron Karadjuzović ve Sead Gano Šlaković) derlemeler yapmıştır. Stari Bar ağzını ele alan bu çalışmanın *Giriş* bölümünde Karadağ Bölgesinin Kısa Tarihi, Karadağ Cumhuriyeti ve Karadağ Türkleri ile ilgili bilgiler sunulmuştur. İnceleme kısmı ses bilgisi ve şekil bilgisi olarak iki bölüme ayrılmış, ses bilgisi kısmında bütün ses değişiklikleri gösterilmiştir. Şekil bilgisi kısmında ise standart Türkçeden farklı olan yapılar ve alıntı hâl çekimleri incelenmiştir. *Metinler* bölümünde derlediği metinler bulunmaktadır. *Sözlük* bölümünde metinlerde geçen kelimeler yer almaktadır.

Çalışmamızın konusu olan Bar Türk ağzının sözlüksel-anlamsal çözümlemesinin temelini ise Bar doğumlu Türk kökenli yazar Sead Gano Šlaković`in, *Rječnik osmanske leksike barskoga kraja* (Bar Yöresi Osmanlı Kelimeleri Sözlüğü) adlı eseri (2013, 2019) oluşturmaktadır. Sead Šlaković 1943 yılında Stari Bar`da doğdu. Titograd Üniversitesi İktisat Fakültesinden 1967 yılında mezun oldu. Bütün çalışma hayatını Bar`daki birkaç banka şubesinde geçirdi. Fransızca konuşuyor, Almanca, Türkçe ve Arnavutçayı kullanıyor. Onun doğduğu zaman Stari Bar`ın Brbot mahallesinde Türkçe hâlâ konuşuluyordu. Annesine hamileyken genç akraba ve komşu hanımlar öğle kahvesinde soruyorlardı „Zade`de<sup>4</sup> yeni ne var?“ Doğumdan sonra verilen cevap „oglan“ (oglan) idi.<sup>5</sup> Sarayova`da yaşayan ve hocalık yapan Hasan amcası ismini koyacaktı. Gelene kadar çocuğa *oglan* diyorlardı ve öyle *Gano* takım adı koyuldu. Bugünlerde de Bar`da onu herkes *Gano* olarak biliyor. Annesi adı geçen Karadjuzović ailesindendi. Dedesi Karadağlı Müslümanlarının müftüsü Murteza Karadjuzović (1865-1941) idi. Kendisi dinî dersleri geliştirmek amacıyla İstanbul`da 1900 yılında yayımlanmış Müslümanların inanç ve ibadetle ilgili öğrenmeleri icabeden hususları bildiren ilmihal kitabını Türkçeden çevirdi. Annesi ölene kadar onunla evde Türkçe konuşuyordu. Emekli olduğunda Bar Türk ağzının sözlüğünü yazmaya karar verdi. İlk olarak bildiği sözcükleri not edip sonra Türk kökenli Bar vatandaşlarından aldığı ek sözcükleri de not etti. Dil bilimi uzmanı olmasa da gerekli olan dilcilik tekniklerini öğrenip Türkçenin ses özelliklerini iyi bir biçimde tespit etti. Transkripsiyon sistemi ise Türkçe ağız araştırmaları sistemine büyük oranda uyumludur. Sözlüğün 2019 yılında yapılan ikinci baskısında yeni madde başı sözler eklenip transkripsiyonda da bazı yenilemeler yapılmıştır. Sözlük 20. yüzyıla ait bilim ve teknoloji sözcükleri ve Müslümanlara ait kadın ve erkek adlarını içermemektir.

<sup>3</sup> Bu kitabın adı tam olarak net değildir çünkü Osmanlılar geri çekildikten sonra Türk ağzı sadece Karadağ`ın küçük bir şehri olan Stari Bar`da kullanılmaya devam edilmiştir.

<sup>4</sup> Zade kadın ismi.

<sup>5</sup> Bu bir oğlan çocuğunun doğduğunu belirtmek için verilen cevaptır.

Türk bilim camiası tarafından henüz bilinmeyen 3163 kelime ve 186 deyimden oluşan bu sözlük, Batı Balkan Türk ağzına ait olan Bar Türk ağızı özelliklerini barındıran tek sözlüktür.

Leksik bakımdan Bar ağzında çok sayıda Arapça ve Farsça sözcük muhafaza edilmiştir. Bunlardan birkaç örnek verirsek: **ahmedije** (ahmediye), **ahbâb** (ahbap), **bagan(â)** (bağan), **džünüp** (cünüp), **džumbüs** (cümbüş), **đünâcâr** (günahkâr), **gungüle** (gulgüle), **hâjhüj** (hayhuy), **em** (*hem*), **kadâr** (kadir), **đevdîr** (kevgir), **cezâp** (kezzap), **kovân** (kovan), **lapazân** (lafazan), **peštaftâ** (peštahta), **peščêš** (peşkeş), **şehzadê** (şehzade), **şer** (şer), **tamaçâr** (tamahkâr), **uşâk** (uşak), **japagi** (yapağı), **jävêr** (yaver), **vâfir** (vafir (bol, çok)).

Bar ağzındaki Batı Rumeli Türk ağızlarının bazı sözcüklerinin fonetik şekilleri bugüne kadar korunmuştur. Örneğin (*Osmanlıca*) *dua* → (Batı Rumeli Türk ağızları) *dova*; (*Osmanlıca*) *em* → (Batı Rumeli Türk ağızları) *em*. *Dova* sözcüğü Burdur ve Giresun yöresi ağızlarında da görülmektedir (DS, 1993), *em* sözcüğü ise Doğu Trakya bölgesinde de rastlanmaktadır (DS, 1993). *Bagana* (çocuk) ve *japagi* (yün) kelimeleri içinde eskiden gelen *g* sesi korunmuştur. *Bagana* kelimesi (tür. bağana/bağanak) Bar ağzında çocuk anlamında kullanılmaktadır. *Bağana/bağanak* kelimesinin Türkiye'nin bazı halk ağızlarında şu anlam bileşeni var: yeni doğmuş çocuk, üç yaşına kadar olan çocuklara verilen genel ad, dört beş günlük keçi yavrusu ve doğum vakti gelmeden hayvan karnından çıkarılan yavru (DS, 1993; Tietze, 2002). Bu kelime Türkçe alıntı olarak *çocuk* anlamında Karadağ'da ve Sırbistan'daki bazı ağızlarda da mevcuttur (ERSJ, 2006; Rečnik SANU, 1959).

Periferik ağızlar standart dilden uzakta buldukları için leksik unsurların eskiliği iyi bir şekilde korumaktadırlar. Öte yandan periferik ağızlar çevre dillerin etkisi altındadır. Bu durum doğal olarak Bar ağızı için de geçerlidir. Bu ağız zaman içinde başka dillerin etkisinde gelişmekteydi. Bu süreçte Sırpça-Hırvatça ve Arnavutça Bar Türk ağızını en çok sözcüksel düzlemde etkilemiştir ve bu unsurlar kültürel bağlantıları da temsil eder. Bar ağzındaki alıntı kelimeler sözlükte yer almamaktadır.

Bar ağzının sözlük hazinesinde en fazla yer alan sözcükler *ev*, *ev eşyaları* ve *yapılar* (**čârdak** (çardak), **odunlük** (odunluk), **odžâk** (ocak), **ćümês** (kümes), **šišetavân**, **šiša** (şişe tavan) **mušâbâk**, **mušebâk** (muşabak) **jalâk** (yalak) **tüzlük** (tuzluk), **sandalijâ** (sandalye) **sandîk** (sandık) **sâtara** (satır) **jatâk** (yatak), **diçîš makinesi** (dikiş makinesi) **sofrâ bêzi**, **sofrâlık** (sofra bezi, sofralık) **sofrâ takmi** (sofra takımı)); *kıyafet*, *ayakkabı* ve *kumaşlar* (**čevrê** (çevre), **bôča** (bohça), **çakşîr** (çakşır), **šâlvar** (şalvar), **ipêk** (ipek), **pamük** (pamuk), **četên kumâš** (keten kumaş) **šâjâk** (şayak), **çöha** (çuha), **nalîn** (nalın)); *yiyecek içecek* ve *tütün* (**ajvâ reçelji** (ayva reçeli), **imâm bajildi** (imambayıldı), **kajmakli baklavâ** (kaymaklı baklava), **kadađif** (kadaytf), **kapama**

(kapama), **muālebi** (muhallebi), **sālēp** (salep), **bōzā** (boza), **rakī** (rakı), **šerbēt** (şerbet) **türk kavesi** (Türk kahvesi), **širā** (şıra), **burmüt** (burun otu), **duvân**, **duhân** (tütün, Tür.; duhan, Ar.), **tütün** (tütün); *aile bireyleri* **kajın** (kayın), **āmidža kardāši** (amca oğlu), **burāzēr** (birader) **dājō**, **dāyī** (dayı), **jēndē** (yenge), **tēze kardāši** (teze kardeşi) (teyze kardeşi), **badžānak** (bacanak), **ābla** (abla), **baldiz** (baldız), **đürümdžē** (görümce), **hāla** (hala), **kiz kardāš** (kız kardeş), **tēze** (teyze), **āmidža** (amca); *zanaat (meslek)* **abadži** (abacı), **arabadži** (arabacı), **bakırdži** (bakırcı), **bozadzī** (bozacı), **čümürdzī** (kömürcü), **dogramadzī** (doğramacı), **duvardži** (duvarcı), **edžžādži** (eczacı), **furundži** (fırıncı), **hāndži** (hancı), **korudži** (korucu), **salepči** (salepçi), **tüfekči** (tüfekçi), **tenečedži** (tenekeci); *insan özellikleri, bu özelliklerine göre adlandırılması* **budalalık** (budalalık), **dargınlık** (dargınlık), **erçelık** (erkeklik), **haşarılık** (haşarılık), **kalın kafalı** (kalın kafalı), **kavgadzī** (kavgacı), **magbül** (makbul), **namčör** (nankör), **namussüs** (namussuz), **sabırlı** (sabırlı), **sabırsıs** (sabırsız), **šerēt** (şirret), **bašiböš** (başiboş), **budalā** (budala), **dembelık** (tembellik) **dženābēt** (cenabet), **džümert** (cömert), **haşarı** (haşarı), **jezıt** (yezit), **jigıt** (yiğit), **kahārli** (kahırlı)) başta olmak üzere tematik gruplar içerisinde yer almıştır.

İnsan, insan özellikleri, faaliyetleri, ev, ev eşyaları vb. alanlardaki bu kelime birimleri temel sözlük hazinesini oluşturup kelime sisteminde merkezî statüsü olmaktadır.

Bar ağzındaki deyimler; yaşayış, gelenek-görenekler, kültür, inanç ve dünya görüşü gibi çeşitli özel niteliklere sahiptir. Bar ağzında kullanılan deyimler tespit edilerek bunların ne anlamda kullanıldıkları kayıt altına alınmıştır.

Birçok sözün değişik dil seviyelerinde değişik statüsü, yapısal-semantic özellikleri ve kökeni vardır. Bunların çoğu deyim bilimi-paremiyoloji birimleri grubuna girer, daha az sayıda ise eş dizimlilik ve söylem formları grubuna girer. Sözlük bilimden gelişen dil bilimin nispeten genç bir dalı sayılan deyim bilimi, çok sözcüklü bileşiklerin türleri, özellikleri ve aralarındaki farklılıklar ile ilgilenmektedir. Söz konusu bileşiklerden bazıları daha dar anlamda deyim birimlere (phraseological units) aittir, bazıları deyimsel ifadeler ve isim/söz dizimi, atasözleri veya paremler (Vulović 2015, s. 23-24) gibi daha geniş anlamda deyim bilimi çalışmasının konusudur, bazıları ise deyim bilimsel çalışmaların periferine aittir. Deyim bilimi birimlerinin daha dar anlamdaki kategorik özellikleri dikkate alındığında (yineleme/üreme, sabitlik, deyimsellik, ikincil atama, çağrışım ve dışavurumculuk (Vulović, 2015, s. 25) malzeme yapısal kritere (yapısal-anlamsal ölçüt) göre sınıflandırılır, böylelikle deyim birimi ve deyimler birinci grupta yer almaktadır.

Daha dar anlamdaki deyimler ve deyim birimleri: **Ačık èli** (Açık eli). – Široke ruke, darežljiv, velikodušan; **Iptèn kazıktàn** (İpten kazıktan). – S koca i konopca (sas-



talo se); **Bayramdân Bayramâ** (Bayramdan bayrama). – Veoma rijetko, od Bajrama do Bajrama.

İkinci gruba daha geniş anlamdaki deyim birimleri ve deyim bilimde iletişimsel deyim birimleri olarak adlandırılan birimler girmektedir (Vulović 2016, s. 385). Bu grupta selamlaşma, affetme, istek, şaşkınlık, hayranlık, öneylem, beddua, hayır dua vb. ifade biçimleri yer almaktadır: **Sabâ hâjr olâ!** (Sabah hayrola). – Dobro jutro!; **Höş kalın!** (Hoşça kalın). – Dovidjenja, ostajte zdravo; **Âla beljâsını versin!** (Allah belasını versin!). – Bog mu belaj (nevolju) dao!; **Nâlêt ölsün!** (Lanet olsun!). – Proklet bio! Đavo ga odnio!; **Sofrâ ër zamân dôli ölsün!** (Sofra her zaman dolu olsun). – Sofra vam vazda puna bila! (zahvaljivanje nakon jela); **Zijâdê olâ** (Ziyade ola) – Hvala! Imao još više! Više ga bilo!; **Sâtlêrola!** (Sihhatler ola!). – Govorilo se nekome poslije brijanja, šišanja u značenju „na zdravlje“; **Mubârêc ölsün!** (mübarek olsun). – Neka je srećno! Nek je blagosloveno!; **Afêdersiniz!** (Affedersiniz!). – Oprostite! Izvinite!; **Pismîlêt!** (pis millet (kanı bozuk, terbiyesiz ve kaba adam) – Pogan! Türkçe alıntı olarak kullanılan *pismilet* deyimi Karadağda`ki bazı ağızlarda aynı anlamda kullanılmaktadır (Stijović 2014; Stanić 1991; Ćupić 1997).

Anlam bilimsel açıdan bakıldığında sözlükte benzetme yoluyla oluşturulan deyimlere rastlanmaktadır. Benzetmenin yapısal özelliği *gibi* sözcüğü olmaktadır. Eğretilmeden (metaphor) farklı olarak benzetmede kavramlar birbiriyle özdeşleştirilmez, sadece birbirine yakınlaştırılıyor. Dolayısıyla benzetme tesadüf veya anlık benzemede de kullanılabilir (Goljak 2009, s. 215). Sözlükte benzetilen kısmında deyimler aşağıdaki gibi:

**Bôza đibî akılı (Boza gibi akıllı)** – Bistar kao boza (Govorilo se za osobu koja se ne odlikuje oštromnošću); **Kâr đibî bejâz (Kar gibi beyaz)** – Bijel kao snijeg; **Töp đibî sağır (Top gibi sağır)** – Gluv kao top; **Loküm đibî (Lokum gibi)** – Veoma lijep(a).

Üçüncü gruba deyimler ve atasözleri girmektedir: Birçok atasözü ve deyim öteki Türk lehçelerinde de görülmektedir, örneğin **Agîz vâr dilî jök** (Ağzı var, dili yok). – Usta ima, jezika nema (kompliment za nevjestu); **Ër đün Bâjrâm dêj** (Her gün bayram değil). – Nije svaki dan Bajram (radost i veselje); **Escî döst duşmân ölmâz** (Eski dost düşman olmaz). – Stari prijatelj ne može biti neprijatelj; **Etmâ komşuna, đelır başınâ** (Etme komşuna, gelir başına). – Ko drugome jamu kopa sam će u nju pasti; **Pëndir ekmek, âzir jemek** (Peynir ekmek, hazır yemek). – Hljeba i sira, eto ručka; **Beterin beteri var** (Beterin beteri var). – Postoji gore od gorega; **Dilinê sağlık** (Diline sağlık) – Jezik ti se pozlatio na lijepim riječima; **Ihtijârluk maskaralîk** (İhtiyarlık maskaralılık). – Starost je sprdnja; **Zamânle insân hêrşeje alîşı** (Zamanla insan her şeye alışır). – Vremenom se čovjek na sve navikne.

Öte yandan birkaç atasözü, bazen bir iki kelimenin değişmesiyle öteki Türk lehçelerinde de görülmektedir: örneğin **Anà babà etêj evljâd çekêj** (Ana baba eder, evlat öder). – Roditelji čine, đeca ispaštaju. Oldukça izole olan coğrafi bir yörede yaşayan Bar Türk halkı atasözlerini sözlü gelenekte yaşatarak birkaç yüzyıl boyu varlıklarını korumuşlardır.

Bu sözlük, gelecek nesillere atalarının yaşamlarını anımsatmakta, onların kullandığı ağızlar ve bu ağızlardaki arkaik kelimeler hakkında tanıklık etmektedir. Burada verilen sözcükler ve ifadeler, o dönem Stari Bar evlerini, sokaklarını, yaşayan kişilerin simalarını ve onların hikâyelerini belleklerde yeniden canlandıracaktır. Šlaković, bu sözlük bilimsel çalışmayı, öncelikle ana dili Bar ağzına olan sevgisinden yapmış ve Türk diyalektolojisini borçlu kılan büyük bir atılım gerçekleştirmiştir. Yapılmış Bar ağzı ve genel ağız araştırmaları için çok değerli bir kaynağı oluşturan bu sözlüğün sözlüksel-anlamsal çözümlemesinin Türkiye Türkçesi ağız araştırmalarına katkı sağlayacağı umulmaktadır. Yerel ağızların kelime hazinesini ele alan sözlük bilimi ve sözcük bilimi araştırmaları, günümüz ağız araştırmalarında önemli bir yer almaktadır. Sözüünü ettiğimiz Bar ağzı sözlüğü bir zamanlar bu bölgede kullanılmış ağzın unutulmaktan korunmasını sağlayan bir hazine olmasının yanı sıra bu bölgedeki Türk dilini kullanan topluluğun maddi ve manevi yaşamının eş zamanlı bir kanıtı niteliğindedir. Aynı zamanda bu ağız ile diğer Batı Balkan Türk ağızları arasındaki sözlük-dil bilgisi düzeyindeki ilişkilerin belirlenmesi için faydalı bir materyaldir.

## Kaynaklar

- Ammon, U. (1987). "Language-Variety/Standard variety – Dialect". Ed. Ammon, U., Dittmar N., Mattheier K. *Sociolinguistics: An international handbook of the science of language and society*, (s. 316-335). Berlin: Walter de Gruyter.
- Ćupić D., Ćupić Ž. (1997). "Rečnik govora Zagarača". *Srpski dijalektološki zbornik*, XLIV. Beograd: Institut za srpski jezik.
- DS (1993). *Derleme Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERSJ (2006). *Etimološki rečnik srpskog jezika II (BA–BD)*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- Goljak, S. (2009). "Ustaljena poređenja u srpskom i beloruskom jeziku sa aspekta idiomatičnosti". *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 38/1, (s. 211-220). Beograd: Filološki fakultet Beogradskog univerziteta.
- Hafiz Küçükusta, A. (2018). *Upporedna analiza turskih dijalekata zapadnog Balkana*. Univerzitet u Sarajevu, Doktorska disertacija, Sarajevo: Filozofski fakultet.
- İğci, A. (2019). *Karadağ Türk Ağzı*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kristal, D. (2003). *Smrt jezika*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Németh, G. (1956). *Zur Einteilung der türkischen Mundarten Bulgariens*. Sofya.
- Németh, G. (1970). "Die Türkische Sprache von Stari Bar". *Die türkische Sprache in Ungarn in Siebzehten Jahrhundert*, (s. 130-141). Budapest: Bibliotheka Orientalis Hungarica XIII.
- Németh, G. (1983). "Bulgaristan Türk Ağızlarının Sınıflandırılması Üzerine". *TDAY Belleten 1980-1981*, (s. 160-172). Ankara: TDK.
- Rečnik SANU (1959). *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika* (1). Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- Stanić, M. (1991). *Uskočki rečnik* (II). Beograd: Naučna knjiga.
- Stijović, R. (2014). *Rečnik Vasojevića*. Beograd: Čigoja.
- Šlaković, S. (2013). *Rječnik osmanske leksike barskoga kraja*. Podgorica-Bar: Institut za crnogorski jezik i književnost.
- Šlaković, S. (2019). *Rječnik osmanske leksike barskoga kraja*. Cetinje: Fakultet za crnogorski jezik i književnost.
- Tietze, A. (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*, Cilt 1, A-E, Istanbul-Viyana: Simurg.
- Vulović, N. (2015). *Srpska frazeologija i religija. Lingvokulturološka istraživanja*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- Vulović, N. (2016). "Ekspresivnost frazeoloških jedinica s komponentom đavo u srpskom jeziku". *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 45/1, (s. 381-393). Beograd: Filološki fakultet Beogradskog univerziteta.